

SVENSK KRÖNIKA 1991-2001

AV DOKTORAND ULRIKA ANDERSSON, UNIVERSITETSLEKTOR HELEN ÖRNEBARK
HANSEN, DOKTORAND SVERKER JÖNSSON, PROFESSOR PER OLE TRÄSKMAN OCH
DOKTORAND CHRISTOFFER WONG

1. Inledning

Det har gått en oskäligt lång tid sedan den senaste svenska krönikan publicerades i denna tidskrift, nämligen tio år (se NTFK 1991, s 54 ff.). Då denna krönika därför skall täcka en så lång tidsperiod blir den något mindre detaljerad än normalt. Vår avsikt är att beröra vissa av de viktigare ändringarna i den straffrättsliga och straffprocessuella lagstiftningen under 1990-talet och samtidigt beskriva vissa trender. Vi ger också vissa hänvisningar till litteratur och andra källor för dem som är intresserade av en utförligare behandling av frågorna. Vi är medvetna om att vår presentation innehåller flera luckor - vi behandlar t ex inte konkreta rättsfall eller domstolarnas praxis.

2. Ny och ändrad lagstiftning som gäller straffrättens allmänna del

1994 genomfördes en viktig lagstiftningareform som framför allt berörde brottsbalkens 1 kap. och 24 kap. (lag 1994:458). Genom reformen förstärktes den straffrättsliga *legalitetsprincipens* betydelse i svensk rätt. Brottsbalkens definition av vad som utgör brott (1 kap. 1 §) fick en ny lydelse som framför allt markerar analogiförbudet. Genom en ändring av brottsbalken 1 kap. 2 § fastställdes uttryckligen att en gärning skall anses som ett brott endast då den begåtts uppsåtligen, om annat inte är särskilt föreskrivet. Den nya lydelsen innebär att också brottsbeskrivningar i specialstraffrätten klart måste ange att även en oaktsam gärning kan föranleda straffansvar för att detta skall vara fallet. I brottsbalkens 24 kap. ändrades bl a bestämmelsen om nödvärn och bestämmelsen om nöd, samtidigt som några nya bestämmelser infördes. De nya bestämmelserna gäller bl a *samttycke* och *straffrättsvillfarelse* (BrB 24 kap. 7 § och 9 §). Också bestämmelsen om medverkan till brott i brottsbalken 23 kap. 4 § ändrades vid detta tillfälle för att klart ange att denna allmänna bestämmelse också äger tillämpning vid bedömning av brott som regleras i specialstraffrätten.

De ändringar som genomfördes 1994 byggde huvudsakligen på det kommittébetänkande som publicerades under titeln Frihet från ansvar (SOU 1988:7) år 1988.

Brottsbalkens 2 kap. som gäller *tillämpligheten av svensk lag* har ändrats ett flertal gånger. Detta gäller särskilt jurisdiktionsbestämmelsen i 3 §, bestämmelsen om väckande av åtal i 5 § och bestämmelsen om verkan av utländsk dom i 5a §. Dessa ändringar har huvudsakligen föranletts av behovet att i Sverige realisera sådana lagstiftningsinitiativ som utgått från EU. Vissa av dessa lagändringar berörs närmare nedan. År 2000 tillsattes en utredning med uppdrag bl a att göra en översyn av hela brottsbalkens 2 kap.

Mer detaljerat kan följande nämnas beträffande ändringarna i brottsbalkens 2 kap.

Efter en lagändring (genom SFS 1992:1154) äger svensk domstol enligt 2 kap. 3 § p. 3 BrB jurisdiktion över brott som begåtts vid tjänstgöring utom riket av någon som är anställd i utlandsstyrkan inom försvarsmakten och inte – som det tidigare var fallet – enbart anställda i svensk beredskapsstyrka för FN-tjänst. En ändring har också skett (genom SFS 2000:345) i 2 kap. 3 § p. 3a BrB så att svensk domstol är behörig för brott som begåtts i tjänsten utom riket av en polisman, tulltjänsteman eller tjänsteman vid Kustbevakningen, som utför gränsöverskridande arbetsuppgifter enligt en internationell överenskommelse som Sverige har tillträtt. Denna lagändring har föranletts av det straffrättsliga och polisiära samarbetet inom den Europeiska unionen.

Bestämmelsen i 2 kap. 3 § p. 6 om jurisdiktion för vissa världsbrott omfattar numera även (1) kapning av luftfartyg och luftfartssabotage, efter Sveriges ratificering av 1988 års tilläggsprotokoll till Montrealkonvention om brott mot den civila luftfartens säkerhet och Romkonventionen om brott mot säkerheten för fasta plattformar på kontinentalsockeln; (2) olovlig befattning med kemiska vapen, till följd av FN-konventionen mot kemiska vapen; (3) olovlig befattning med minor, på grund

av Ottawakonventionen om förbud mot användning, lagring, produktion och överföring av antiperpersonella minor (truppminor) samt deras förstöring; och (4) osann eller ovarsam utsaga inför en internationell domstol, som ursprungliga har föranletts av Sveriges medlemskap i EES, men är numera av betydelse främst i förhållande till EG-domstolen (se även nedan betr. tillägget i brottsbalken 15 kap. gällande mened).

Den bestämmelse i 2 kap. 3 § p. 7 BrB, som stadgar svensk domstols jurisdiktion över gärningar som begåtts utomlands och för vilket i svensk lag betingar ett straff med fängelse i minst fyra år, har till följd av ett lagtekniskt miss under några månader under år 2000 fått en annan numrering, vilket har påverkat tillämpningen av *ne bis in idem*-regeln i 2 kap. 5a §. Bestämmelsen har nu åter fått numreringen p. 7 efter ett ingripande från riksdagens sida. Regeln i 2 kap. 5 § BrB om särskilt förordnande av åtal för brott som begåtts utomlands har också ändrats i samband med vissa av de ovannämnda jurisdiktionsreglerna införts.

Enligt 2 kap. 5a § BrB utgör en lagkraftvunnen dom meddelad i en stat som tillträtt vissa konventioner i princip ett lagföringshinder i Sverige. De konventioner som har tillkommit under det gångna decenniet och påverkat tillämpningen av detta lagrum är konventionen för skyddet av EG:s finansiella intressen samt dess protokoll av 1996 och EG:s korruptionskonvention (se även nedan avsnitt 3), Schengenkonventionen samt EG:s konvention om förbud mot dubbel lagföring.

Utänför brottsbalken kan uppmärksammas att Sverige i två fall har lagstiftat om en extraterritoriell jurisdiktion, nämligen lagen (SFS 1995:732) om skydd för gravriden vid vraket efter passagerarfartyget Estonia och en lagändring (SFS 1998:407) i lagen (SFS 1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor. Huruvida dessa lagar kan tillämpas i förenlighet med folkkrätt kan diskuteras.

Två *utredningar* med uppdrag som gäller viktiga frågor för de allmänna reglerna för fastställande av straffansvar kan särskilt nämnas. Straffansvarsutredningen, vars betänkande publicerades 1996 (SOU 1996:185), behandlade bl a frågan om en explicit reglering av uppsåtbedömningen och frågor som gäller de osjälvständiga brottsformerna samt ansvar för brott som begåtts under allvarlig psykisk störning. Kommitténs förslag bereds ännu i justitiedepartementet samt då det gäller frågan om den psykiska störningens betydelse av en särskild kommitté (se närmare nedan).

En kommitté med uppdrag att utreda frågan om straffansvar för juridiska personer lämnade sitt betänkande 1997 (SOU 1997:127). Kommittén föreslog att också juridiska personer skulle kunna bli fullvärdiga ansvarssubjekt i svensk straffrätt. Detta förslag har ännu inte realiserats (se också nedan i avsnittet om den ekonomiska brottsligheten).

3. Ny och ändrad lagstiftning som gäller de särskilda brotten

Flera mindre justeringar av *straffskalorna* för brott i straffskärpande riktning har gjorts. Ett antal sådana straffskärpningar och preciseringar gjordes genom lag 1993:207. Denna ändring berörde 3 kap. 5 § (ringa misshandel), 4 kap. 5 (olaga hot) och 7 (ofredande) §§, 6 kap. 7 § (sexuellt ofredande), 7 kap. 4 (oegenmäktighet med barn) och 5 §§, 8 kap. 10 § (olovlig kraftavledning), 9 kap. 6 (häleri) och 9 (svindleri) §§, 10 kap. 7 (olovligt brukande) §, 13 kap. 1 (mordbrand) och 3 (allmänfarlig ödeläggelse) §§, 16 kap. 10 (brott mot griftefrid), 10 a (barnpornografibrott) och 15 (falskt larm) §§, 17 kap. 10—12 (övergrepp i rättsak, döljande av brottsling och främjande av flykt) §§, 19 kap. 10 § (olovlig underrättelseverksamhet), 20 kap. 2 § (mutbrott) samt 38 kap. 12 § brottsbalken.

Vissa av dessa bestämmelser har ytterligare ändrats senare. En ny straffskärpning för brottet övergrepp i rättsak (17 kap. 10 §) gjordes 1997 framför allt med anledning av en viss ökning av den organiserade brottsligheten. Ytterligare ändringar har också gjorts bl a ifråga om *barnpornografibrottet* (BrB 16 kap. 10 a), där det kriminaliserade området efter en omfattande allmän debatt betydligt utvidgades genom att också innehav av barnpornografi gjordes straffbart 1998. Se Barnpornografifrågan. SOU 1997:29.

Sedan 1998 har bestämmelsen angående barnpornografibrott följande lydelse:

"Den som

1. *skildrar barn i pornografisk bild,*
2. *sprider, överläter, uppvisar eller på annat sätt gör en sådan bild av barn tillgänglig för någon annan,*

3. förvärvvar eller bjuder ut en sådan bild av barn,

4. förmedlar kontakter mellan köpare och säljare av sådana bilder av barn eller vidtar någon annan liknande åtgärd som syftar till att främja handel med sådana bilder, eller

5. innehar en sådan bild av barn

döms för barnpornografibrott till fängelse i högst två eller, om brottet är ringa, till böter eller fängelse i högst sex månader.

Med barn avses en person vars pubertetsutveckling inte är fullbordad eller som, när det framgår av bilden och omständigheterna kring den, är under 18 år.

Den som i yrkesmässig verksamhet eller annars i förvärvssyfte av oaktamhet sprider en sådan bild som avses i första stycket, döms som sägs där.

Är brott som avses i första stycket att anse som grovt skall dömas för grovt barnpornografibrott till fängelse lägst sex månader och högst fyra år. Vid bedömning av om brottet är grovt skall särskilt beaktas om det har begåtts yrkesmässigt eller i vinstsyfte, utgjort ett led i brottslig verksamhet som utövats systematiskt eller i större omfattning, avsett en särskilt stor mängd bilder eller avsett bilder där barn utsatts för särskilt hänsynslös behandling.

Förbudet mot skildring och innehav gäller inte den som tecknar, målar eller på något annat liknande hantverksmässigt sätt framställer en sådan bild som avses i första stycket, om bilden inte är avsedd att spridas, överlätas, upplätas, förevisas eller på annat sätt göras tillgänglig för andra. Även i andra fall skall en gärning inte utgöra brott, om gärningen med hänsyn till omständigheterna är försvarlig."

Det bör särskilt noteras att bestämmelsen inte innehåller någon närmare beskrivning av vad som avses med "en pornografisk" bild. För att vara pornografisk behöver bilden emellertid inte visa ett barn som har samlag eller annat könsumgänge än samlag, utan också t ex "naturpornografiska" bilder av ensamma barn omfattas. Det bör också noteras att definitionen på vad som avses med barn bl a omfattar alla som är under 18 år, samt att bilden inte behöver återge någonting som verkligen har skett i sinnevärlden. Också en bild som framställts helt på teknisk väg omfattas av kriminaliseringen med de undantag som nämns i sista stycket. Den svenska kriminaliseringen av barnpornografi är således i ett internationellt perspektiv omfattande – något som får betydelse särskilt genom de barnpornografibrott som sker på Internet.

För att effektivare bekämpa kvinnovåldet infördes en särskild bestämmelse om fridskränkning och kvinnofridskränkning i brottsbalken (4 kap. 4a §) år 1998. Bestämmelsen som ändrades 1999 har följande lydelse:

"Den som begår brottsliga gärningar enligt 3, 4 eller 6 kap. mot en närstående eller tidigare närstående person, döms, om var och en av gärningarna utgjort led i en upprepad kränkning av personens integritet och gärningarna varit ägnade att allvarligt skada personens självkänsla, för grov fridskränkning till fängelse, lägst sex månader och högst sex år. Har gärningar som anges i första stycket begåtts av en man mot en kvinna som han är eller har varit gift med eller som han bor eller har bott tillsammans med under äktenskapsliknande förhållanden, skall i stället dömas för grov kvinnofridskränkning till samma straff."

Bestämmelsen innebär framför allt en möjlighet till en straffskärpning vid upprepade systematiska gärningar i parförhållanden som innebär våld, hot eller kränkning av den sexuella integriteten. Vad som särskilt betonas är att sådana upprepade kränkningar ofta är ägnade att skada offrets självkänsla och att de därför framstår som särskilt klandervärda. Med bestämmelsen har man velat komma åt ett handlande av flera enskilda händelser som i sig är bagatellartade men utgör ett led i upprepad kränkning eller del av ett trakasserande livsmönster. Det kan nämnas att problem har konstaterats i rättsställningen angående bedömningen av om gärningarna varit ett led i en upprepad kränkning. Sådana problem orsakade att den ursprungliga lydelsen av bestämmelsen ändrades till denna del redan efter cirka ett år (Prop 1998/99:145).

Den nya bestämmelsen om grov fridskränkning och kvinnofridskränkning byggde till en del på

förslag som lagts fram i en utredning som kvinnovåldskommissionen gjorde. Se Kvinnofrid. Slutbetänkande av Kvinnovaldskommissionen. SOU 1995:60.

Betänkanudet *kvinnofrid* har också lämnat andra spår i den svenska lagstiftningen. Kommissionens uppdrag var att "utifrån ett kvinnoperspektiv göra en översyn av frågor som rör våld mot kvinnor och föreslå åtgärder för att motverka sådant våld". Den centrala propositionen som byggde på betänkanudet (Prop 1997/98:55) innehöll olika typer av åtgärdsförslag. Dessa ledde bl a till vissa ändringar, främst av språklig karaktär, i brottsbalken och lagen om förbud mot kvinnlig omskärelse. Bestämmelserna i brottsbalken har gjorts helt könsneutrala i språklig mening och omskärelse heter numera *könsstympning*. Denna ändring av terminologin motiverades med att benämningen könsstympning bättre beskriver den handling som avses. Det kan noteras att könsstympning enligt svensk rätt är straffbelagt också då ingreppet skett med kvinnans samtycke och också då det utförts i en främmande stat som tillåter det. Kravet på dubbel straffbarhet gäller således ej. Se närmare ovan samt lag (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor.

Av ändringarna i brottsbalkens kapitel om sexualbrott kan nämnas att vissa språkliga förändringar har gjorts i lagtexten liksom även att en ändring av våldtäktsparagrafens sexualhandling har gjorts. Samlagsbegreppet har utvidgats och omfattar nu också sådant sexuellt umgänge som består i en gärning som "med hänsyn till kränkningens art och omständigheterna i övrigt är jämförlig med påtvingat samlag". Ändringen motiverades med att även de mest allvarliga sexuella kränkningarna, såsom införande av knytånvar eller föremål i underlivet, skall omfattas av våldtäktsbrottet, även om inte handlingen är direkt samlagsliknande (prop 1997/98:55, s. 91).

Genom en särskild lag kriminaliserades *köp av sexuella tjänster* (SFS 1998:408). Enligt brottsbeskrivningen i denna lag straffas "den som mot ersättning skaffar sig en tillfällig sexuell förbindelse för köp av sexuella tjänster till böter eller fängelse i högst sex månader." Också försök är kriminaliserat. Lagen har vållat stora tillämpningsproblem. Endast ett dussintal fall har prövats av domstolarna under den tid lagen har varit i kraft. Se beträffande en utvärdering av lagen BRÅ-Rapport 2000:4. Förbud mot köp av sexuella tjänster. Se också Könshandeln. Betänkande av 1993 års Prostitutionsutredning. SOU 1995:15, samt rapporterna Socialt arbete mot prostitution (SOU 1995:16) och Homosexuell prostitution i Sverige (SOU 1995:17).

Särskilt bestämmelsen om *våldtäkt* i brottsbalkens kapitel om sexualbrott har upprepat lett till offentlig debatt på grund av vissa uppmärksammade konkreta brott. Detta medförde bl a att en kommitté tillsattes 1998 med uppdrag att göra en översyn av bestämmelserna om sexualbrott (Direktiv 1998:48). Kommittén avger sitt betänkande i mars 2001.

Också straffbestämmelserna som gäller *alkohol och droger* har varit i fokus. En ändring av lagen (1951:649) om straff för vissa trafikbrott gjordes 1994 till den del den reglerar rattfylleri. Gränsvärdet för grovt rattfylleri sänktes till 1,0 promille och maximistrafett för grovt rattfylleri höjdes till två års fängelse. I förarbetena till lagstiftningen uttalades att fängelse skall vara normalpåföljd vid grovt rattfylleri. Gränsen för rattfylleri normalgraden är 0,2 promille i blodet eller 0,10 milligram per liter i utandningsluften och straffskalan för detta brott är böter eller fängelse i högst sex månader. Ett utvärdering av denna 1994 års reform av trafiknykterhetslagstiftningen gjordes av BRÅ 1998 (se BRÅ-Rapport 1998:7). Det skall noteras att också bestämmelsen om vårdslöshet och grov vårdslöshet i trafik i trafikbrottslagens 1 § ändrades 1994 (lag 1994:1416).

Lagstiftningen mot narkotikamissbruk skärptes 1993. En kriminalisering också av eget bruk gjordes redan 1988. I lagförslaget bakom denna reform betonades att drogpolitiken måste utformas så att det klart framgår att samhället ställer sig negativt till droger och drogbruk. Vidare ansåg man att en kriminalisering av bruket skulle ha en preventiv effekt på framför allt ungdomar. Dessutom betonades vikten av en enhetlig nordisk linje. I norsk och finsk lagstiftning var eget bruk av narkotika redan straffbelagt.

1988 bestämdes straffet för eget bruk av narkotika till böter. År 1993 skärptes detta straff genom att fängelse i högst sex månader infördes i straffskalan. Syftet med straffskärpningen var att "ge möjligheter att ingripa tidigt och med kraft förhindra att unga människor fastnar i missbruk och till att förbättra behandlingen av de missbrukare som avtjänar straff". Argumenten för skärpningen var framför allt följande: Strafvärdet för eget bruk (böter) var alltför lågt i jämförelse med andra ringa

narkotikabrott, framför allt innehav. Genom att fängelse infördes i straffskalan fick polisen nu möjligheter till kroppsbesiktning i form av urin- och blodprov vid skälig misstanke om bruk av narkotika. Då fängelse infördes i straffskalan var det möjligt att utdöma vårdinriktade påföljder för narkotikabruk. Detta förbättrade missbrukarnas möjligheter till vård. Den särskilda regeln om ansvarsfrihet för missbrukare som frivilligt sökte vård upphävdes emellertid. De allmänna reglerna om åtalsunderlåtelse ansågs vara tillräckliga i detta fall.

En utvärdering av denna reform har gjorts av BRÅ år 2000. Se BRÅ-rapport 2000:9. Utvärderingen visar att ändringen framför allt lett till ett starkt ökat bruk av urinprov för att kunna fastställa brott.

Det kan noteras att en särskild lag om *doping* infördes i svensk rätt 1991 (lag 1991:1969). Enligt denna lag är också eget bruk av doping belagt med straff. Se beträffande dopingproblematiken också utredningen *Doping i folkhälsoerspektiv* SOU 1996:121.

Ett antal ändringar i brottsbalken har först och främst föranletts av initiativ som utgått från EU för att skydda unionens finansiella intressen. En sådan ändring är den varigenom en bestämmelse om *subventionsmissbruk* infördes i brottsbalken 9 kap. 3a §. Europeiska unionens råd har den 25 juli 1995 upprättat en konvention om skydd av Europeiska gemenskapens finansiella intressen, den s k *bedrägerikonventionen*. Denna ålägger medlemsstaterna att vidta nödvändiga och lämpliga åtgärder för att överföra vissa bestämmelser i dess artikel 1 punkt 2 angående bedrägeri som riktar sig mot Europeiska gemenskapens finansiella intressen till den nationella straffrätten, så att de förfaranden som där avses beläggs med straff. Enligt artikel 1 punkt 1 i konventionen uppställs inte något krav på vilseledande. På grund härav kan användning av medel för andra syften än dem som medlen ursprungligen beviljats för, liksom missbruk av en förmån som lagligen erhållits, inte kunna inrymmas under brottsbalken 9 kap. 1 – 3 §§. Genom lag (1999:197) infördes därför en ny straffbestämmelse avseende subventionsmissbruk i BrB 9:3 a. Det som kriminaliseras är ändamålsstridig användning av bidrag eller förmåner som finansieras över, eller på annat sätt påverkar, Europeiska gemenskapens budgetar. Straffbestämmelsen omfattar inte rent nationella bidragsformer.

År 1991 vidgades *häleriansvaret* med anledning av att Sverige tillträtt FN:s narkotikakonvention, vilket medför förpliktelser att straffbelägga förfaranden som innebär hjälp att dölja eller omsätta vinsterna från den illegala marknaden. Genom 1991 års lagstiftning tillkom punkterna 3 och 4 avseende underlättande av penningtvätt samt annan medverkan till penningtvätt i häleri bestämmelsen (brottsbalken 9 kap. 6 §). År 1999 flyttades punkterna 3 och 4 i denna paragraf till en ny bestämmelse, benämnd penninghäleri, i BrB 9:6 a. Denna straffbestämmelse infördes för att öka möjligheterna att komma till rätta med penningtvätt. Bestämmelsen omfattar dels sådana förfaranden som tidigare bestraffats som häleri, dels vissa åtgärder som är ägnade att dölja att någon har berikat sig genom brott på annat sätt än genom förvärv, t ex genom vissa former av skatte- eller tullbrott. Till den delen täcker bestämmelsen vad som redan är kriminaliserat som sakhäleri eller vinningshäleri enligt BrB 9:6. Om en gärning även uppfyller rekvisiten för häleri, bör domstolen i första hand döma för detta brott (prop 1998/99:19 s 70). Vidare tillkom brottet penninghäleri förseelse i BrB 9:7 a.

Som en följd av internationella åtaganden (OECD-konventionen om bekämpande av utländska offentliga tjänstemän i internationella affärsförbindelser samt EU:s korruptionsprotokoll, EGT nr C 313, 23.10.1996, och EU:s korruptionskonvention, EGT nr C 195, 25.6.1997) utvidgades *bestickningsansvaret* (se brottsbalken 17 kap. 7 § och 20 kap. 2 §) till att avse vissa ytterligare personkategorier (lag 1999:197). Dessa är utländska ministrar och parlamentsledamöter samt ledamöter i utländska organ som motsvarar dem som räknas upp i BrB 20:2 st 2. Dessutom omfattas personer som utövar myndighet i andra stater (BrB kom 1 s 17:28, 17:29 och 20:40). Utöver detta utvidgades ansvaret i fråga om vem mutan eller den otillbörliga förmånen skall ha varit avsedd för genom tillägget "eller för annan".

Bestämmelserna BrB 17:7 (aktiva korruptionsbrottet) och BrB 20:2 (passiva korruptionsbrottet) är till stor del identiska. Genom ovannämnda tillägg omfattar numera mutansvaret sådana situationer där förmånen tillfaller – eller där avsikten är att den skall tillfalla – annan än den vars tjänsteutövning kan tänkas bli påverkad. Utöver detta utvidgades ansvaret i fråga om vem mutan eller den otillbörliga förmånen skall ha varit avsedd för genom tillägget "eller för annan".

Från andra områden kan vissa mindre reformer med några nya bestämmelser nämnas. En särskild kriminalisering av *dataintrång* infördes i brottsbalken (4 kap. 9c§) 1998. Enligt denna bestämmelse straffas den som olovlig bereder sig tillgång till upptagning för automatisk databehandling eller som olovligen ändrar eller utplånar eller i register för in sådan upptagning. Med upptagning avses härvid även uppgifter som är under befordran via elektroniskt eller annat liknande hjälpmedel för att användas för automatisk databehandling.

Sveriges tilltråde först till EES och senare till EU föranledde en komplettering i kapitlet om *mened* etc. (15 kap.). Om ett vittne eller en sakkunnig under ed inför Europeiska gemenskapernas domstol, inför förstainstansrätten vid denna domstol eller inför Europeiska frihandelsammanslutningens domstol, EFTA-domstolen, lämnar osann uppgift eller förtiger sanningen kan han dömas för osann utsaga inför internationell domstol.

Vissa nya straffbestämmelser har införts i *brottsbalken 22 kap.* Sådana bestämmelser är de som gäller olovlig befattningsmedel med kemiska vapen, olovlig befattningsmedel med minor och olovlig kärnsprängning.

Alla straffbestämmelser som gäller *miljöbrott* har samlats i den nya miljöbalken (utfärdad 11 juni 1998). Se Miljöbalken, Sjätte avdelningen, 29 kap. Straffbestämmelser och förverkande.

4. Särskilt om Europeiska unionen och den svenska straffrätten

Harmoniseringen av straffrätten i sig omfattas inte av EG-samarbetet. Det finns emellertid straffrättsliga bestämmelser som är tillämpliga på områden som regleras av gemenskapsrätten, t. ex. jordbruk, transport och miljö. Dessa straffrättsliga bestämmelser – vilka hör till den speciella straffrättens område – har sedan Sveriges inträde i EU i stort sett anpassats till de gällande gemenskapsnormerna, bl. a. genom direkt eller indirekt hänvisning till gemenskapsföreskrifter.

Frågan kan dock ställas huruvida den svenska lagstiftningen i detta sammanhang utan undantag är förenlig med EG-rätten. I mål C-162/97 Nilsson har EG-domstolen konstaterat att en då gällande bestämmelse i djurskyddsförordningen som straffbelagt olovlig seminverksamhet med nötkreatur står i strid med EG:s förbud mot restriktion på varornas fria rörelse inom EU. Ambitionen vid lagstiftningsarbetet är dock att beakta och följa de tillämpliga EG-normerna. Den nya lagen (2000:1225) om straff för smuggling utgör ett exempel på hur EG-rätten har beaktats. Det kan även nämnas i detta sammanhang att för privatinförsel av vissa skattepliktiga varor (t. ex. spritdrycker, tobak) från ett annat EU-land gäller numera lagen (1994:1565) om beskattning av viss privatinförsel.

Utänför det gemenskapsrättsligt reglerade området deltar Sverige även i det mellanstatliga samarbetet i straffrättsliga och polisiära frågor, inom den s. k. tredje pelaren. Vissa ändringar har redan nämnts ovan i avsnitt 3 till följd av konventioner som upprättats inom EU (penningtvätt och korruption). På det administrativa området har en EU-konvention föranlett en ändring (genom SFS 1997:209) av utlämningslagen (SFS 1857:668) som innebär ett förenklat förfarande vid utlämning till ett annat EU-land.

Takten för detta samarbete har ökat efter Amsterdamsfördragets ikraftträdande. För Sveriges del har också konventionen om tillämpningen av Schengenavtalet av stor betydelse för lagstiftningsarbete under de sista åren av det gångna decenniet. En omfattande reform har genomförts på olika former av internationell rättslig hjälp och polisarbete. En ny lag (SFS 2000:343) om internationellt polisiärt samarbete trädde i kraft 1 juli 2000, som möjliggör utländska tjänstemäns (huvudsakligen polisens, tullens och kustbevakningens tjänstemäns) myndighetsutövning inom svenskt territorium; bestämmelser i andra Schengenstater medger motsvarande svenska tjänstemäns myndighetsutövning i respektive stats territorium. Myndighetsutövning innefattar i detta sammanhang gränsöverskridande övervakning och gränsöverskridande förföljande. Under samma lag regleras även dansk polis' särskilda befogenheter på den svenska delen av Öresundsförbindelsen. En ny lag (SFS 2000:562) om internationell rättslig hjälp har ersatt den tidigare internationella rätts-hjälpslagen. Lagen omfattar åtgärder såsom förhör i samband med förundersökning, bevisupptagning, hemlig teleavlyssning och överförande av frihetsberövade för förhör. Lagen är tillämplig gentemot alla stater, men det finns särskilda bestämmelser beträffande samarbete med andra EU-länder.

En omfattande revision har också gjorts i lagen (SFS 1972:260) om internationellt samarbete rörande verkställighet av brottmålsdom. Vid sidan av de bestämmelser som gäller vid tillämpningen av Europarådets brottmålsdomskonvention (1970) och överförandekonvention (1983), finns det numera särskilda bestämmelser som tillämpas vid överföring av straffverkställighet enligt konventionen om tillämpning av Schengenavtalet.

5. Särskilt om bekämpningen av den ekonomiska brottsligheten

Nittionhundranittioalet inleddes med avvecklandet av de så kallade "EKO-domstolarna" (se SFS 1990:459 Förordning om upphävande av förordningen (1985:401) om handläggningen av mål som avses i 1 kap. 7§ rättegångsbalken). Förändringen innebar att regeringen inte längre bestämde en viss krets av tingsrätter som skulle pröva "vidlyftiga eller annars särskilt krävande mål om allmänt åtal i vilka bedömningen av ekonomiska eller skatterättsliga förhållanden har väsentlig betydelse". Revideringen var åtminstone delvis ett resultat av den kritik som riktats mot systemet med EKO-domstolar under slutet av åttiotalet.¹ Bestämmelsen i rättegångsbalken 1 kap. 8§ om möjligheten att låta särskilda ledamöter med ekonomisk eller skatterättslig kompetens ingå i rätten i dessa typer av mål finns emellertid ännu kvar och kan tillämpas av samtliga tingsrätter. I realiteten kan därför idag varje tingsrätt förvandla sig till en "EKO-domstol". Detta har gjort att avskaffandet ibland har betraktats som snarast av symbolisk prägel.²

De offentliga beskrivningarna av den ekonomiska brottslighetens utveckling under nittionhundranittioalet tecknar en bild av ett mycket allvarligt samhällsproblem. Uttrycken har inte sällan varit relativt drastiska och kategoriska:

"Den ekonomiska brottsligheten utgör ett av de allvarligaste och mest svärbemästrade slagen av kriminalitet [..] Den snedvrider konkurrensen och förrycker förutsättningarna för näringslivets verksamhet och utveckling [..] miljöbrottslighet rubbar de ekologiska förutsättningarna för kommande generationer."

"På lång sikt leder den ekonomiska brottsligheten till allvarliga konsekvenser också på det moraliska planet: uppluckring av det allmänna rättsmedvetandet, förflockning av etiken i affärsförhållanden och minskad respekt för skattesystemet och bidragssystemen."

Avvecklandet av de särskilda EKO-domstolarna var alltså inget tecken på att debatten om ekonomisk brottslighet avstannat. Några nedslag i nittionhundranittioalets svenska debatt om ekonomisk brottslighet skall här inledas med den granskning som riksdagens egen myndighet Riksdagens revisorer gjorde under första hälften av årtiondet. Många av de synpunkter som framfördes av dem återspeglas i de åtgärder som senare vidtagits. Det skall emellertid förutsäckas redan här att Riksdagens revisorer under hösten 2000 påbörjat en ny granskning av statens insatser mot ekonomisk brottslighet.

Riksdagens revisorer granskade 1994 statsmakternas åtgärder mot ekonomisk brottslighet och fann anledning att rikta kritik mot dessa i starka ordalag.³ Kritiken avsåg flera regeringars insatser. Riksdagens revisorer pekade särskilt på avsaknaden av samlande analyser och konsekvent styrning. Man menade att det saknades ett långsiktigt förebyggande arbete. Vidare framförde man att den ekonomiska brottsligheten måste sättas in i ett vidare sammanhang. Man framförde att såväl möjligheter att begå ekonomiska brott som myndigheternas resurser och befogenheter att bekämpa dem beror av politiska åtgärder. Revisorerna menade att eftersom ett stort antal myndigheter och regelsystem samverkar, det krävs centrala initiativ för att analysera och utvärdera insatser och lagstiftning. Man underströk uppfattningen att ekonomisk brottslighet till stor del måste förebyggas med åtgärder utanför rättsväsendet, inte minst genom näringslivets egen affärsetik och interna kontrollmöjligheter. Regeringen uppmanades stödja näringslivs- och fackliga organisationers attitydskapande arbete. Dessutom betonades vikten av personligt ansvar:

"Man måste härvid understryka betydelsen av personligt ansvar, såväl bland företagare som löntagare. Den som bryter mot lagen får inte ursäktas sig med att han eller hon var

*'offer' för omständigheterna, vare sig dessa omständigheter består av skattetryck, ökande levnadsomkostnader, personliga skulder eller förmodanden om att 'andra fuskar minst lika mycket'. Var och en måste ta ansvar för sina egna handlingar – eller underlåtenhet att handla – i dessa sammanhang. Människors handlande beror av sociala sammanhang, förväntningar och vanor. Desto viktigare är det att dessa förväntningar och vanor stämmer med vad som kan kallas 'god sed'. För att detta skall uppnås måste tillräckligt många människor fungera som positiva förebilder. En skärpning av attityderna mot fusk kan ha stor betydelse för att understödja det som i granskningen har kallats den nära omgivningens ansvar. Revisorerna vill samtidigt betona att önskvärda attitydförändringar inte kan förväntas uppstå om de inte stöds av andra åtgärder [...]. Det bästa sättet [...] är att angripa problemet med den ekonomiska brottsligheten på ett så mångsidigt sätt som möjligt.'*²⁶

I sin betoning av det förebyggande arbetet påpekade riksdagens revisorer också vikten av balans mellan regler och kontroll. När regler införs på ett område måste det samtidigt säkerställas att efterlevnaden är möjlig att kontrollera: "Det är inte helt ovanligt att lagar ändras utan att man på allvar har beaktat vilka konsekvenser detta får från 'krångelsynpunkt' och därmed för myndigheternas resursåtgång och arbetsbörda".²⁷ Regleringar som av ett eller annat skäl inte är möjliga för statsmakterna att upprätthålla borde, enligt revisorerna, inte finnas kvar.

Riksdagens revisorer slog fast att det brottsutredande arbetet ifråga om ekonomisk brottslighet måste förbättras. Man menade att det måste finnas tillräckligt med resurser och kompetens för att beivra såväl svåra, medelsvåra som lindriga brott. Med en analogi till ungdomsbrottsligheten framförde man att lindriga ekonomiska brott kan vara "inkörsporren" till svårare brottslighet. Av preventiva skäl bör därför samhället reagera snabbt och effektivt även mot brott med låga straffskalor. Vidare menade revisorerna att det var nödvändigt att avsevärt förbättra samarbetet mellan de olika yrkesgrupper och myndigheter som kommer i kontakt med denna typ av brottslighet. Man föreslog därför – med hänvisning till systemen i Danmark, Norge och Storbritannien – att en central myndighet skulle inrättas med uppgift att utreda och föra talan i mål om ekonomisk brottslighet.

För att förbättra samarbetet mellan myndigheterna utfärdade regeringen 1997 en förordning om myndighetssamverkan mot ekonomisk brottslighet (SFS 1997:899). Genom förordningen inrättades Ekorådet på central nivå. Ekorådets sammansättning består i första hand av riksåklagaren (ordförande), generaldirektören för *Ekobrottsmyndigheten* (vice ordförande), rikspolischefen, generaltulldirektören, generaldirektören för Brottsförebyggande rådet, generaldirektören för Finansinspektionen och generaldirektören för Riksskatteverket.

Riksdagens revisorer föreslog också att regeringen årligen skulle avge en rapport till riksdagen med information om läget vad gäller den ekonomiska brottsligheten och insatserna mot den. Detta för att öka möjligheterna till förebyggande insatser och övergripande analys av området. Regeringen har sedan i överensstämmelse med revisorernas förslag överlämnat fem skrivelser med lägesrapporter om den ekonomiska brottsligheten.²⁸

Den kritik som riksdagens revisorer framförde 1994 riktades till stora delar mot brister i myndigheternas samordning samt mot bristen på en enhetlig strategi från regeringens sida. Som ett svar på detta inrättade regeringen i december 1994 en interdepartemental arbetsgrupp. Ekobrottsberedningen, som fick till uppgift att samordna regeringens åtgärder mot den ekonomiska brottsligheten. Under 1995 inrättades på regeringens initiativ Riksenheten mot ekonomisk brottslighet. Riksenheten var ingen egen myndighet utan ett samarbetsorgan i vilket Statsåklagarmyndigheten för speciella mål, Rikskriminalpolisens ekorotel samt expertis från skatteförvaltningen och exekutionsväsendet samarbetade under operativ ledning av överåklagaren vid Statsåklagarmyndigheten. I sin promemoria "Effektivare ekobrottsbekämpning" (Ds 1996:1) föreslog ekobrottsberedningen att en ny myndighet skulle inrättas och att Riksenheten skulle upphöra att existera. I en skrivelse (1996/97:49 Lägesrapport i fråga om den ekonomiska brottsligheten) anslöt sig regeringen till ekobrottsberedningens förslag att inrätta en ny myndighet. Regeringen menade att en sådan lösning var fördelaktig för att kunna ta ett samlat grepp om ekobrottsbekämpningen. En ny myndighet skulle ge vinster både i operativt hänseende och för att i övrigt samordna aktörerna inom området. Den 1 januari

1998 inrättades så Ekobrottsmyndigheten som en åklagarmyndighet under Riksåklagaren för bekämpning av ekonomisk brottslighet.¹⁰ Vid Ekobrottsmyndigheten behandlas borgenärs- och skattebrott samt brott mot aktiebolagslagen, insiderlagen och lagen om handel med finansiella instrument.

Ekobrottsmyndigheten har också ansvaret för mål som rör kvalificerad ekonomisk brottslighet med nationell utbredning eller internationell anknytning samt mål som är av principiell natur eller av stor omfattning. Myndigheten har också vissa andra funktioner. I sin stabsfunktion ska Ekobrottsmyndigheten till exempel förse regeringen och andra intressenter med en bättre helhetsbild av den ekonomiska brottsligheten och en bättre möjlighet att förutse utvecklingen inom området. Därutöver ska Ekobrottsmyndigheten lämna förslag på åtgärder mot den ekonomiska brottsligheten och synpunkter på lagstiftningen. Kritik har redan riktats mot konstruktionen av Ekobrottsmyndigheten.¹¹ Det har t.ex. framförts att den nationella styrningen av åklagarväsendet blir oklar då det finns två centrala åklagarmyndigheter. Myndigheten kan fortfarande betraktas vara under uppbyggnad.

Enligt förordningen om myndighetssamverkan mot ekonomisk brottslighet (SFS 1997:899, 13§ och Bilaga I till samma förordning) skall Ekobrottsmyndigheten förse regeringen med en årlig rapport. Rapporten skall utgöra underlag för myndighetsgemensamma riktlinjer i kampen mot den ekonomiska brottsligheten.

Ett antal lagändringar skedde under 1996 avseende *revisorernas roll* i olika finansiella företag. Innebörden var att revisorns tystnadsplikt genombröts i fråga om företag som står under Finansinspektionens tillsyn. För att leva upp till ett EG-direktiv¹² om rapporteringsskyldighet för revisorer i finansiella företag infördes bestämmelser om revisors rapporteringsskyldighet i bland annat Lag om finansieringsverksamhet (7a§), Bankrörelselagen (8a§), Försäkringsrörelselagen (10 kap. 8a§), Lag om värdepappersrörelse (5a§) och i Lag om värdepappersfonder (6a§). Rapporteringsskyldigheten omfattar förhållanden som riskerar att allvarligt påverka det finansiella företagets fortsatta drift på ett negativt sätt. Dessutom omfattar revisorns rapporteringsskyldighet alla icke bagatellartade överträdelser av de författningar som reglerar företagets verksamhet. Revisorn skall också rapportera sådana omständigheter som kan leda till att revisorn vägrar att tillstyrka årsredovisningen eller som kan leda till anmärkningar eller erinringar i revisionsberättelsen. Rapportering skall ske till Finansinspektionen. Revisorer knutna till företagets internrevision omfattas inte av rapporteringsskyldigheten.

Sedan år 1999 finns också nya bestämmelser i Aktiebolagslagen (10 kap. 38-42§§) avseende revisors skyldighet att agera vid misstanke om brott. Revisorn skall således vidta åtgärder om det kan misstänkas att en styrelseledamot eller den verkställande direktören gjort sig skyldig till vissa brott. De brott som omfattas i Brottsbalken är bedrägeri (även grovt), penninghäleri, svindleri, förskingring (även grov), olovligt förfogande, trolöshet mot huvudman, oredlighet mot borgenärer (även grov), mannamån mot borgenärer, bokföringsbrott, bestickning samt mutbrott. De specialstraffrättsliga brott som omfattas är de i Skattebrottslagen stadgade skattebrott (även grovt), värdslös skatteuppgift samt försvarande av skattekontroll. Den misstänkta brottsligheten skall ha begåtts inom ramen för bolagets verksamhet. Revisorn skall i första hand kommunicera sin misstanke till bolagets styrelse, om detta inte strider mot syftet med underrättelseskyldigheten. Den misstänkte behöver dock, enligt propositionen till bestämmelserna (Prop 1997/98:99 s. 161), inte informeras. Senast två veckor efter den tidpunkt då styrelsen underrättats skall revisorn avgå. Samtidigt skall revisorn meddela åklagare om misstanken. Revisorn får emellertid låta bli att kontakta åklagare om bolaget redan har avhjälpt det misstänkta brottets menliga verkningar. Anledningen till denna ordning var, enligt propositionen att *"reglerna kring revisorns skyldigheter måste utformas utifrån ett civiltillsligt synsätt, där utgångspunkten är att revisorn är bolagets syssloman och skyldig att verka i bolagets och dess intressenters intresse [...] En möjlighet att underlåta anmälan om avhjäljande sker ger [...] bättre förutsättningar för ett förtroendefullt samarbete mellan företagsledning och revisorn."* En allmän bestämmelse om revisorns upplysningsplikt (Aktiebolagslagen 10 kap. 42§) stadgar att revisorn på begäran är skyldig att lämna upplysningar om bolagets angelägenheter till den som leder en förundersökning i brottmål.

Sedan den 1 januari 2000 finns en särskild enhet för *miljöbrott* vid riksåklagarens kansli med en

överåklagare och en chefsåklagare. Vidare finns från och med början av år 2001 nitton specialiståklagare, som arbetar mestadels med miljöbrott, placerade vid de sex åklagardistrikten. Dessa specialiståklagare skall arbeta med brott mot den yttre miljön. Organisationen har till syfte att överblicka den totala miljöbrottsligheten, att bevaka att miljöbalkens intentioner förverkligas samt att bidra till en enhetlig praxis inom området. Den definition av miljöbrott som utgör ramen för verksamheten innefattar brott mot miljöbalken, brott mot lagen om åtgärder mot förorening från fartyg, jaktbrott avseende fredade djurarter samt miljöbrott som åtalas med stöd av annan primär lagstiftning som till exempel Brottsbalken. Tanken är att alla miljöbrott skall anmälas till dessa speciala miljöåklagare. Miljöåklagarna skall också alltid leda förundersökningen, i princip oavsett det misstänkta brottets svårhetsgrad.

6. Lagändringar som gäller straff och andra påföljder för brott

En betydelsefull reform av lagstiftningen gällande straffmätning och påföljdsval genomfördes 1989. Denna reform och konsekvenserna av den har tidigare beskrivits i denna tidskrift ("Tio år med straffvärdet", NTfK 2000 s 136 – 153). Efter reformen fanns planer på att föra lagstiftningen om påföljdsval vidare i en ännu mer "nyklassisk" riktning. År 1995 presenterade en utredning betänkandet Ett reformerat straffsystem (SOU 1995:91). Den lagstiftningsreform som genomfördes med stöd av detta betänkande var dock betydligt blygsammare än vad betänkandet lade upp till (se prop. 1997/98:96).

Genom lagstiftningsreformen som framför allt realiserades genom lag (1998:604) permanentades och utvidgades systemet med samhällstjänst som ett alternativ till fängelse. Efter reformen kan en föreskrift om samhällstjänst meddelas vid såväl villkorlig dom som skyddstillsyn (se närmare nedan). Också intensivövervakning med elektronisk kontroll permanentades som en viktig verkställighetsform vid korta fängelsestraff.

Möjligheten till *villkorlig frigivning* efter halva strafftiden avskaffades helt. Villkorlig frigivning får ske tidigast efter att två tredjedelar av strafftiden avtjänats i anstalt. Tidpunkten för den villkorliga frigivningen kan senareläggas om den intagne misskött sig under anstaltstiden. Möjligheterna att förklara villkorligt medgiven frihet förverkad utvidgades också. Se närmare brottsbalken 34 kap. 1, 4–6, 10 och 11 §§.

Påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten bevarades för unga lagöverträdare. De straffrättsligt motiverade kraven på förutsebarhet, konsekvens och proportionalitet skall dock numera ges ett större utrymme. Som en ny frihetsberövande påföljd för unga lagöverträdare infördes slutet ungdomsvård. Denna påföljd är tidsbestämd och verkställs av Statens institutionsstyrelse. Se också departementspromemorian Ungdomsstraff (Påföljder för unga lagöverträdare) Ds 1997:32.

Möjligheten att utstå ett kort ovillkorligt fängelsestraff genom kontroll med "fotboja" i stället för i kriminalvårdsanstalt infördes 1994 genom lag (1994:451) om *intensivövervakning med elektronisk kontroll*. Enligt lagen kan en dom på fängelse (dock inte fängelse som ådömts enligt 28 kap. 3 § brottsbalken, dvs fängelse som förenats med skyddstillsyn) i högst tre månader verkställas genom intensivövervakning. Sådan verkställighet sker på ansökan av den dömd. En ansökan kan inte godkännas om särskilda skäl talar mot verkställighet utanför anstalt.

Om den dömd tidigare har undergått verkställighet utanför anstalt i form av intensivövervakning, får en ansökan bifallas endast om det därefter förlutit en period av minst tre år under vilken den dömd inte begått något brott som har föranlett strängare påföljd än böter. Ansökan behandlas och beslutet tas av kriminalvårdsstyrelsen. Det är alltså inte en domstol som beslutar om intensivövervakning. Kriminalvårdsstyrelsens beslut får dock överklagas hos allmän förvaltningsdomstol.

När ett fängelsestraff verkställs i form av intensivövervakning sker huvuddelen av verkställigheten i den dömdes bostad. Ett förbud utfärdas för den dömd att vistas utanför bostaden annat än på särskilt angivna tider och för bestämda ändamål som förvärsarbete, utbildning, vård, nödvändiga inköp och liknande. Efterlevnaden av förbudet kontrolleras med elektroniska hjälpmedel. Samtidigt åläggs den dömd att iaktta skötsamhet och att efter förmåga söka försörja sig. En väsentlig del av kravet på skötsamhet är ett förbud mot att inta alkohol och bruka andra beroendeframkallande medel (dvs. narkotika, sådana medel som avses i lagen (1991:1969) om förbud mot vissa dopningsmed-

el samt sådana varor som omfattas av lagen (1999:42) om förbud mot vissa hälsofarliga varor). Att den dömda iakttar detta förbud kontrolleras genom blod-, urin- eller utandningsprov. Elektroniska hjälpmedel får användas för att kontrollera att den dömda avhåller sig från alkohol. Tillsynen utövas av den lokala kriminalvårdsmyndigheten.

Beslut om verkställighet utanför anstalt skall upphävas i vissa fall. En viktig orsak i praktiken till ett sådant upphävande är att den dömda bryter mot förbudet som gäller alkohol etc. Beslutet om upphävande fattas av övervakningsnämnden. Om beslutet upphävs, skall nämnden fastställa hur många dagar av fängelsestraffet som verkställts genom intensivövervakningen. Den tid sådan verkställighet har pågått skall därvid räknas som verkställd tid, om inte särskilda skäl talar mot det.

Ordningen med intensivövervakning genom elektronisk kontroll har allmänt bedömts som en framgång för kriminalvården. Genom denna ordningen har antalet fångar intagna i kriminalvårdsanstalter hållit sig på en relativt låg nivå. Också i övriga avseenden har den nya ordningen mottagits positivt. Följande tabell visar antalet klienter som erbjudits, sökt, påbörjat och avbrutit intensivövervakning under de tre sista åren innan ordningen gjordes permanent:

	1997	1998	1999
Antal som erbjudits	6 396	6 254	5 514
Antal som sökt	4 996	4 672	4 072
Procent som sökt av de som erbjudits	78	75	74
Antal som påbörjat	3 809	3 930	3 529
Antal som avbrutit	165	192	197

Efter ett visst motstånd mot att införa *samhällstjänst* i Sverige stiftades 1989 en särskild lag (1989:928) om samhällstjänst. I samband med reformen av påföljdssystemet 1999 blev också detta system permanent samtidigt som området för påföljden i viss mån utvidgades. I motsats till vad fallet är i Danmark och i Finland är samhällstjänst i Sverige inte ett självständigt straff eller en egen påföljd, utan någonting som förenas med en villkorlig dom eller en skyddstillsynsdom för att göra dessa påföljder "mer ingripande". Samhällstjänst har uttryckligen tagits i bruk som ett alternativ till ett (ovillkorligt) fängelsestraff: "Villkorlig dom eller skyddstillsyn med föreskrift om samhällstjänst skall dömas ut endast i fall där ett fängelsestraff annars skulle ha kommit ifråga. Längden av det alternativa fängelsestraffet skall alltid anges i domslutet." (Se prop. 1997/98:96).

Syftet med samhällstjänst är alltså att förstärka en villkorlig doms eller en skyddstillsyns kännbarhet, dess ingripande karaktär. I förarbetena till lagändringen 1999 betonas, att man genom att förena den villkorliga domen eller domen som innefattar skyddstillsyn med en föreskrift om samhällstjänst, erhåller en påföljd med en erforderlig skärpa. Den sammanlagda påföljden kan därför på ett trovärdigt sätt ersätta fängelsestraff. Det finns inte några begränsningar när det gäller den tilltalades ålder. Den lämplighetsprövning som skall genomföras gäller bara frågan om den tilltalade kan genomföra samhällstjänsten. Om han i detta fall är en ungdom eller en åldring saknar betydelse. Missbruksproblemet utgör inte något absolut hinder för att förordna samhällstjänst. Inte heller återfall utgör något absolut hinder för detta.

En villkorlig dom och en dom som innehåller skyddstillsyn får alltså nu, om den tilltalade samtycker till det, förenas med en föreskrift om samhällstjänst. En sådan föreskrift skall avse skyldighet att utföra oavlönat arbete i lägst fyrtio och högst tvåhundrafyrtio timmar.

En ny straffpåföljd för unga, *sluten ungdomsvård*, infördes genom en lagändring 1998.

Om någon har begått brott innan han fyllt 18 år och om domstolen finner att påföljden bör bestämmas till fängelse, skall den i stället bestämma påföljden till sluten ungdomsvård under viss tid. Detta gäller dock inte om det, med hänsyn till den tilltalades ålder vid lagföringen eller annan omständighet, finns särskilda skäl däremot. Domstolen får bestämma tiden för sluten ungdomsvård till lägst fjorton dagar och högst fyra år.

Verkställigheten av sluten ungdomsvård sker vid sådana särskilda ungdomshem som avses i 12 § lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga. Enligt en generell "policy-förklaring" i lagen skall verkställigheten av sluten ungdomsvård utformas så att den dömdes anpassning i samhället främjas och att de skadliga följderna av frihetsberövandet motverkas. Den dömda skall ges nödvändig vård och behandling och ges tillfälle till utbildning, aktiviteter, förströelse, fysisk träning och vistelse utomhus. Den dömda får hindras att lämna det särskilda ungdomshemmet och i övrigt underkastas den begränsning av rörelsefriheten som är nödvändig för att verkställigheten skall kunna genomföras. Den dömdes rörelsefrihet får också inskränkas, när det behövs av hänsyn till andra intagnas eller personalens säkerhet. Verkställigheten skall alltid inledas på en låsbar enhet. Så snart förhållandena medger det, skall den dömda ges möjlighet till vistelse under öppnare former. När det gäller verkställigheten i övrigt av sluten ungdomsvård tillämpas samma bestämmelser som vid vård av unga enligt lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

Under den tid den nya påföljden sluten ungdomsvård har funnits har den använts av domstolarna i större utsträckning än förväntat. I detta skede är det dock allt för tidigt att avgöra om den nya påföljden därigenom också har inneburit en skärpning av straffsystemet.

Två mindre ändringar har gjorts i brottsbalkens bestämmelser om *straffmätning* (29 kap.). En ny försvarande omständighet har fogats till brottsbalken 29 kap. 2 § som en punkt 7: Det utgör en försvarande omständighet "om ett motiv för brottet har varit att kränka en person, en folkgrupp eller en annan sådan grupp av personer på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse eller annan liknande omständighet." (Se lag 1994:306.)

Också en förmildrande omständighet har tillkommit i 29 kap. 3 §. Om en brottslig gärning, utan att vara fri från ansvar är sådan som avses i 24 kap. brottsbalken (alltså sådan att någon objektiv eller subjektiv ansvarsfrihetsgrund aktualiseras) kan detta beaktas som en förmildrande omständighet. Bestämelsen aktualiseras förmodligen närmast vid vissa fall av nödvärnsexcess (jfr brottsbalken 24 kap. 6 §).

Bestämmelserna som gäller straffansvar för en person som begått ett brott under påverkan av en *allvarlig psykisk störning* ändrades 1991. Det svenska systemet är ju så till vida märkligt att den traditionella tudelningen i tillräkneliga och otillräkneliga gärningsmän saknas. Också en person som lider av en allvarlig psykisk störning kan därför "begå brott" och domas till straffrättsligt ansvar för det. I detta fall gäller sedan vissa begränsningar och vissa särregler när det gäller påföljdsval.

För det första gäller ett fängelseförbud (brottsbalken 30 kap. 6 §, denna bestämmelse ändrades 1991, se lag (1991:1138) : "Den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning får inte dömas till fängelse. Om rätten i ett sådant fall finner att inte heller någon annan påföljd bör ådömas, skall den tilltalade vara fri från påföljd."

För det andra finns det vissa möjligheter att förordna en person som lider av en allvarlig psykisk störning till rättspsykiatrisk vård (brottsbalken 32 kap. 3 §). Också de bestämmelser som gäller detta ändrades 1991: Om den som har begått ett brott, för vilket påföljden inte bedöms kunna stanna vid böter lider av en allvarlig psykisk störning, får rätten överlämna honom till rättspsykiatrisk vård, om det med hänsyn till hans psykiska tillstånd och personliga förhållanden i övrigt är påkallat att han är intagen på en sjukvårdsinrättning för psykiatrisk vård, som är förenad med frihetsberövande och annat tvång. Sådan rättspsykiatrisk vård kan förenas med en särskild utskrivningsprövning. Om brottet har begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning, får rätten besluta att särskild utskrivningsprövning enligt lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård skall äga rum vid vården, om det till följd av den psykiska störningen finns risk för att den tilltalade återfaller i brottslighet, som är av allvarligt slag.

Som det framgår av ovanstående beskrivning av dessa bestämmelser är den avgörande tidpunkten inte densamma vid bedömning av om fängelseförbudet gäller (avgörande är tidpunkten för gärningen), respektive vid en bedömning av om den tilltalade skall förordnas till rättspsykiatrisk vård (avgörande är tidpunkten för domen). Detta har i vissa fall upplevts som en mindre lyckad lösning och detta är en av orsakerna till att en kommitté tillsatts för att göra en ny översyn av bestämmelserna. Denna s.k. psykansvarskommitté skall presentera sin utredning år 2001.

En särskild poäng vid 1991-års lagstiftningsreform var att begreppet allvarlig psykisk störning

skulle ges samma innebörd i alla lagar där det används, alltså i brottsbalken, lagen om rättspsykiatrisk vård och i lagen om psykiatrisk tvångsvård.

7. Särskilt om utvecklingen av brottsofferrörelsen

I Sverige uppmärksammades brottsoffren i den allmänna debatten under 1970-talet (Se Lindgren, M, Brottsoffren i rättsprocessen, s 7 ff, SOU 1998:40 och Domstolsverket informerar 15 januari 2001 s 3).

Under 1980-talet ökade antalet kvinno- och brottsofferjourer tack vare Rikspolisstyrelsens medverkan samt genom tillkomsten av Riksorganisationen för Kvinnojourer i Sverige (ROKS) och Brottsofferjourernas Riksförbund (BOJ). För att stärka målsägandens ställning under det rättsliga förfarandet tillkom år 1988 lagen (1988:609) om målsägandebiträde. Lagens tillämpningsområde har utvidgats vid ett par tillfällen, senast år 1994. Vidare kan lagen (1988:691) om besöksförbud nämnas. Denna infördes som ett led i strävandena att skydda främst de kvinnor som utsatts för förföljelser och trakasserier av män som de tidigare sammanlevt med. Genom lagen ges också andra utsatta personer motsvarande skydd.

Lagen (1991:483) om fingerade personuppgifter trädde i kraft den 1 juli 1991. Samtidigt trädde ändrade bestämmelser om folkbokföring i kraft, vilka innebär att en person genom s k kvarskrivning kan behålla sin gamla adress i folkbokföringen. Detta kan förhindra att uppgifter i folkbokföringen används för att finna personer i syfte att utöva våld, hot eller trakasserier.

År 1994 genomfördes ytterligare åtgärder för att stärka brottsoffrens ställning. Möjligheterna för offret att ha med sig en stödperson i samband med rättegång ökade och innefattar nu även förhör under förundersökningen. Brottsoffermyndigheten bildades, och den har bland annat till uppgift att, via den vid samma tidpunkt tillkomna Brottsofferfonden, stödja olika projekt som syftar till att utveckla brottsofferarbetet i Sverige, förordning (1994:426) om brottsofferfond.

Med anledning av Sveriges ordförandeskap i EU skall följande nämnas. Beträffande uppföljningen av Kommissionens meddelande om brottsoffer i EU från 1999 kommer Sverige att sträva efter att avsluta de av Portugal initierade förhandlingarna om ett rambeslut om brottsoffrens ställning i straffprocessen. Sverige kommer också att fokusera på frågan om brottskadeersättning och mekanismer för ersättning i syfte att förbättra situationen för gränsöverskridande brottsoffer. Därutöver överväger Sverige att presentera ett förslag till gränsöverskridande brottsofferersättning.

8. Vissa aktuella reformer som gäller förundersökningen och brottmålsrättegången

I en utredning (SOU 1995:66) togs initiativet till att polisen skulle få rätt att använda dolda övervakningskameror vid brottsutredningar. Detta initiativ fullföljdes i Lag (1995:1506) om hemlig kameraövervakning. En hemlig kameraövervakning innebär att fjärrstyrda TV-kameror, andra optisk-elektroniska instrument eller därmed jämförbara utrustningar används för optisk personövervakning vid förundersökning i brottmål, utan att upplysning om övervakningen lämnas. Sådan övervakning får användas vid förundersökning angående vissa allvarligare brott, nämligen sådana för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år samt angående försök, förberedelse eller stämpling till ett sådant brott. Enligt lagen skall ytterligare vissa förutsättningar vara uppfyllda. De viktigaste av dessa är att någon är skäligen misstänkt för brottet och att skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller för något annat motstående intresse. Frågor om hemlig kameraövervakning prövas av underrätten på ansökan av åklagaren.

År 1998 stiftades en särskild lag (1998:150) om allmän kameraövervakning. I lagen finns bestämmelser om användning av övervakningsutrustning (allmän kameraövervakning). Den ledande principen för en sådan övervakning är att den skall ske med tillbörlig hänsyn till enskildas personliga integritet.

På grund av utvecklingen inom teletekniken försämrades polisens förutsättningar för telefonavlyssning betydligt under början 1990-talet. På grund av detta påfördes genom ny lagstiftning de teleföretag som opererar i Sverige en skyldighet att se till att systemen innehåller särskilda datorer och program som underlättar polisen möjligheter att genomföra telefonavlyssning. Detta skedde genom

en ändring av telelagen (1993:597) 17 § (se också prop. 1995/96:180). För att polisen skall få rätt att genomföra en *teleavlyssning* krävs misstanke om brott som ger minst två år fängelse. Beslutet fattas av underrätt. Se rättegångsbalken 27 kap. 18 §.

1996 tillsatte regeringen en kommitté med uppgift att utreda om polisen bör få använda *buggning*, alltså hemlig avlyssning i hemmet. Kommittén lämnade sitt betänkande 1998 (Om *buggning* och andra hemliga tvångsmedel. SOU 1998:46) och i betänkandet ställde man sig positivt till möjligheten av *buggning*. *Buggning* skulle emellertid vara tillåtet bara vid misstanke om mycket grova brott, dvs. vid förundersökning som gäller brott som kan ge minst fyra års fängelse samt vid grova narkotikabrott. Enligt förslaget skulle *buggning* också vara tillåtet vid brott som rör rikets säkerhet.

I ett betänkande som publicerades 1996. *Kriminalunderrättelseregister* och DNA-register (SOU 1996:35) föreslogs att polisen skulle få rätt att föra databaserade underrättelseregister. Sådana register kan bl.a. användas för att samla in och bearbeta uppgifter om personer som antas ägna sig åt brottslighet, men där det inte finns tillräcklig misstanke om något konkret brott. Initiativet som också var ett led i Sveriges tillpassning till SIS och andra informationssystem inom ramen för EU-samarbetet har fullföljts bl.a. genom de möjligheter till underrättelseregister och DNA-register som numera finns i Polisdatalag (lagen 1998:622), lagen (1999:90) om behandling av personuppgifter vid skattemyndigheters medverkan i brottsutredningar och i lagen (1997:1058) om register i Tullverkets brottsbekämpande verksamhet.

I ett betänkande som publicerades 1995. Ett reformerat *hovrättsförfarande* (SOU 1995:12), föreslogs att ett prövningstillstånd skulle införas för ändringssökande från tingsrätt till hovrätt. Detta skulle ha inneburit att hovrätten först granskar alla mål som överklagas från tingsrätten innan de tas upp till rättegång. Förslaget ledde till att regeringen lade fram en proposition (prop. 1996/97:31) med förslag om en ordning med prövningstillstånd. På grund av starkt motstånd i riksdagen återtog justieministrarna emellertid detta förslag.

Genom en ändring av lagstiftningen om *strafföreläggande* möjliggjordes 1997 att åklagare utfärdar ett strafföreläggande också då straffet blir en villkorlig dom. En förutsättning är att brottet inte är alltför allvarligt och att det inte råder någon tvekan om valet av påföljd. Se också prop. 1996/97:8. Vissa ytterligare förändringar av förfarandet vid strafföreläggande gjordes 2000 (se rättegångsbalken 48 Kap. Om strafföreläggande och föreläggande av ordningsbot samt lag 2000:299).

9. Ändrad organisation av den kriminalvetenskapliga forskningen

Rikspolischefen Sten Heckscher gjorde 1997 en utredning på uppdrag av justiedepartementet om den framtida forskningsorganisationen när det gäller forskning för rättsväsendet (Ds 1997:28). Enligt hans förslag skulle forskningen vid Brottsförebyggande rådet (BRÅ) och polishögskolans forskningsenhet slås samman till en enda enhet inom BRÅ. Detta skedde även 1998. Polishögskolans forskningsenhet upphörde därigenom med sin verksamhet, medan BRÅ:s verksamhet fick ett nytt innehåll. BRÅ fick bl.a. ansvaret för att bedriva forskning om ekonomisk brottslighet.

Noter:

¹ Se till exempel Axberger: Eko-brott, Eko-lagar och Eko-domstolar. En rättspolitisk utvärdering av lagstiftningen mot ekonomisk brottslighet. BRÅ Forskning 1988:3, sid 116-133. Se även Domstolsverkets rapport 1987:6 Eko-domstolar och Eko-mål, en utvärdering, sid 64-70.

² Se t.ex Emanuelsson Korsell: Ekobrott liksom!, SvJT 2000 sid 952.

³ Rapport från regeringens ekobrottsberedning. Effektivare ekobrottsbekämpning. Ds 1996:1

⁴ Regeringens skrivelse 1994/95:217. Samlade åtgärder mot den ekonomiska brottsligheten.

⁵ Riksdagens revisorers förslag (1994/95:RR4): Insatser mot den ekonomiska brottsligheten. Se även Riksdagens revisorers rapport (1993/94.6): Den ekonomiska brottsligheten och rättssamhället.

⁶ Riksdagens revisorers förslag (1994/95:RR4): Insatser mot den ekonomiska brottsligheten, sid 6.

⁷ Riksdagens revisorers förslag (1994/95:RR4): Insatser mot den ekonomiska brottsligheten, sid 16.

* Skr 1996/97:49, Skr 1997/98:38, Skr 1998/99:25, Skr 1999/2000:22 samt Skr 2000/01:25.

* Förordning med instruktion för Ekobrottsmyndigheten (SFS 1997:898).

** Riksdagens revisorers skrivelse 1999/2000:RR7

** Det så kallade BCCI-direktivet (95/26/EG), se SOU 1995:106 Rapporteringsskyldighet för revisorer i finansiella och företag, sid 6 och Prop. 1997/98:99 Aktiebolagets organisation sid 151f.

Adress til alla författare:

Juridiska fakulteten vid Lunds universitet

Box 207

SE - 221 00 Lund.